

JÖVŐKÉPKÉSZÍTÉS ÉS SZUBJEKTIVITÁS

TÓTH TIBOR

A Könyvtári Figyelő 1979-ben foglalkozott a könyvtári prognóziskészítéssel, illetve annak alkalmazási módszereivel. A tanulmány s a tanulmányt motiváló – Héberger Károly által szerkesztett – szakirodalmi szemle¹ sem tért ki oly általános – csak alkalmazhatóságában könyvtári – problémaegyüttesre, mint a (bármilyen) prognózist készítő *helyes* kiválasztására.

Ez két szempontból is érzékenyen érinti a közművelődést, s ezen belül is a könyvtárügyet alakító társadalmát. Egyfelől: szocialista kultúránk fejlesztésével, formálásával foglalkozók szükségszerűen (művelődés)politikai célokat is el akarnak érni – így a kultúra, kultúránk alkotó alakítása politikummá válik. Másfelől: a kultúra fogalma és entitása túlnő egy adott társadalmi rend és forma megjelenésén, mert *múltja van*, azaz történetisége s így a vele közvetlenül foglalkozó szakemberektől az *egyetemesben látás* követelménye várható el. Az axiomatikus fogalmazás veszélyeit kikerülve megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a tervezéshez szükséges, helyesen kiválasztott szakemberektől ez a két fundamentális összetevő az, ami feltétlenül elvárando.

Az utóbbi évtizedek társadalmi átstrukturálódásának szükségszerű velejárója a politikai karakter domináns jellege a kultúra irányításában résztvevők habitusában. Ugyanakkor társadalmunk belső, demokratikus fejlődése következtében növekszik az a tendencia, hogy az irányító-tervező funkciókba és szerepekbe a szakmai felkészültség, az egyetemes és a szocialista kultúrértékekre nyitott, művelt személyek kerüljenek. Ezzel párhuzamosan szembe kell nézni a ténnyel is, hogy az ilyen felkészültségű szakemberek nem automatikusan teremthetők. A szakemberré minősítés nem konvergál a diploma és egyéb intézményesített kvalifikációs iratok, végbizonyítványok birtoklásával. Azaz kiválasztásunk kizárólagos kiinduló bázisa nem lehet az intézményi automatizmusok átvétele, hanem azok újjólag történő megméretése. S mivel a tervezés a jövő körvonalainak megrajzolására vállalkozik, ennek készítéséhez a szubjektív tényezők helyes kiválasztása alapvető feladat. A hegyi „megszüntette-megőrizve” elv gyakorlati alkalmazásához próbál a dolgozat oly támpontot adni, amely – általánossága ellenére – a kultúra hivatott személyeinek, így a könyvtári jövő regionális szükségleteit és az egyetemes információs rendszerbe csatlakozó magyar könyvtárügy feladatait, a dokumentumok tartalmi értékeit s a jelenig érő és ható múlt jelentőségét egybelátóinak kiválasztását segíti elő, az esetlegességen és a szakszerűtlenségen alapuló horoszkópkészítés helyébe *a korlátait ismerő racionalitást* helyezi.

Mi az, ami éles cezúrát húz horoszkópia és prognosztika közé?

Az objektív világ törvényeinek feltárása és megismerése a generációk során felhalmozott tapasztalatokra, az ember megismerőképeségére, szakértelmére épül. A jövő előrejelzése mindaddig szubjektív ismeret marad, amíg meg nem valósul. A szubjektív tényezők ilyenén bekapcsolása az előrejelzési munkálatokba elkerülhetetlen. „A jövőt az ember, a gondolkodó és cselekvő szubjektum alkotja. Szükségletei, elvárása, motivációja és reményei, becslései és alkotó fantáziája mind hozzátartozik a prognosztikai kalkulációhoz.”²

Végző soron valamennyi jövőkutatósi módszer tartalmaz több-kevesebb szubjektív vonást, általában megtalálható bennük a becslés is. Éppen erre alapozva, kialakult ezeknek az eljárásoknak egy, kifejezetten szakértői véleményezésen alapuló, ún. szubjektív módszerek csoportja. Eredetük a pszichológiában, a szociológiában és a piackutatás területén ismeretes különféle felmérésekre, megkérdezésekre, a rendkívül divatos tesztekre vezethető vissza. Az e csoportba tartozó módszerek lényege az, hogy a megkérdezett, a vizsgált témában jártas és érdekel t szakértők becslései alapján vannak lekövetkeztetéseket a jövőre vonatkozóan. A válaszadásnál a problémamegoldás intuitív útja kerül előtérbe, e mögött viszont ott áll a szakértő hosszú évek alatt felhalmozódott tapasztalata, tudása, szakismerete, amit a becslés során különféle személyiségjegyek (előrejelzési képesség, készség stb.), hangulati elemek (pesszimista, optimista-e az illető stb.), motivációk és érdekek is befolyásolnak. Kérdésként merül föl, hogy az így kapott válasz elfogadható-e?

A felvilágosodás századai a konkrét mérések mellett mindig is felhasználták a becslés lehetőségeit. A statisztikában például becslés segítségével következtetnek a megfelelő kiválasztott minta jellemzői alapján az alapsokaság ugyanazon jellemzőire. A közgazdasági értelmezés szerint a becsléssel a meglévő vagy objektíve lehetséges események jellemzőire kapunk egyéni vagy kollektív adatokat, amelyek általában mérhetőek.

A becslés tehát *valószínűségi, megközelítő jellegű*, amely a fejlődés objektív törvényszerűségeinek ismereteire támaszkodik. Még világosabb lesz számunkra a tartalma és szerepe, ha tisztázzuk a szakértő fogalmát, illetve feladatának lényegét.

Szakértőnek azt a személyt nevezhetjük, aki kellően tájékozott, rendelkezik az összes szükséges ismerettel ahhoz, hogy speciális kérdésekre elfogulatlanul objektív véleményt adjon, akinek szakértelme szakismereteken alapuló hozzáértést jelent, s a vizsgált témában jártas. Gyakran kaphatunk hasznos becsléseket, információkat más, a témához kapcsolódó területek szakembereitől is, mivel a hozzáértés magába foglalja a rendszer szemléletet is. Ezzel egyben elkerülhetjük, hogy a vélemények (a becslések) eredője túl mechanikus vagy voluntarista legyen. A tárgy fölényes ismerete helyett nálunk a gyakorlatban még sokszor éppen az ellenkezője érvényesül: a politikai lojalitás, illetve a politikum szupremáciájából adódó (vélt) kompetencia elsőbbsége megelőzi a szakértelmet, a szakértői vélemény tárgyi hitelét. A szakértők feladata és véleménye nem különbözik a jó, vagy legalábbis a jószándékú politikai erők céljaitól: a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek alkalmazása – támaszkodva a törvények elmélyült ismeretére, a tapasztalatokra és az intuíciónkra – a konkrét döntések (más szóval a problémamegoldás) nyelvére.

A *tudományos becsléskor*, másképpen a szakértői véleményezéskor szó sincs tehát valamiféle „megérzésen” alapuló „misztikus” jóslásról, hanem a már feltárt objektív törvényszerűségek gyakorlati felhasználásáról, vagy új törvények felismeréséről. Mindkettőnél szervesen összefonódik az intuitív és a logikai út: az intuitív felismerést, véleményezést megelőzi és követi is az objektív vagy logikai bizonyítás, azaz a becslés tartalma igazolódik.

Az előrejelzés során előfordulhat, hogy a szakértők mellett bizonyos esetekben a közvéleményt – tehát a közvetlenül „nem szakértőket” – is bevonjuk a vizsgálatokba, azaz megkérdezzük. Számíthatunk-e ez alkalommal is megbízható, hozzáértésre valló véleményekre? A közvélemény, például a lakosság véletlen kiválasztáson alapuló reprezentatív csoportjának szélesebb körű bevonására és megkérdezésére – melyre a könyvtár esetében különösen kell támaszkodni – a demokratikus magatartást kialakítani szándékozó szocializmusban erősebb hangsúlyt kell fektetni. A közvélemény bekapcsolása a jövő-kutatás során akkor lehet eredményes, ha bizonyos közérdekű prognózisvariánsokat, jövőképvázlatokat véleményeztetünk, s a kapott válaszokat (óhajokat, egyetértéseket, új javaslatokat stb.) a további vizsgálatoknál, illetve a döntéseknél felhasználjuk. Ezzel a társadalmi, a csoport és az egyéni érdekek közötti összhangot fokozhatjuk. E módszer alkalmazása csak akkor visz előbbre a jövőkutatásban, ha jól választjuk ki a véleményezésre kerülő kérdések körét, s úgy tesszük föl ezeket, hogy azok megválaszolhatók is legyenek. A közvélemény megkérdezésének van egy másik problémája is, nevezetesen az, hogy ritkán objektív. Igen sok tényező befolyásolja a válaszokat, például a kérdésfeltevés jellegével már eleve kiválthatjuk az egyetértő vagy elutasító válaszokat stb.

Az eddigi gyakorlati előrejelzési munkák során igen ritkán került sor a közvélemény megkérdezésére, ezzel szemben a szakértők bevonására épülő módszerek alkalmazása az utóbbi néhány évben igen gyorsan és egyre szélesebb körben terjedt el. Ennek legfontosabb okai a következők:

- Az első a tudományos-technikai fejlődés felgyorsulásában keresendő, aminek következtében egyre bonyolultabb társadalmi-gazdasági folyamatokkal, jelenségekkel állunk szemben. Megismerésükhöz, feltárásukhoz a szakember tudása, intuíciója, tapasztalata nélkülözhetetlenné vált.

- A távlati tervezés előtérbe kerülése egyre sürgetőbbé tette a hosszú távú prognózisok kidolgozását, s minél több felkészült szakember bevonását ebbe a munkába.

- A társadalmi-gazdasági jelenségek kölcsönkapcsolatai a fejlődés során egyre bonyolultabbak lesznek. Mivel a szakértő gondolkodására általában jellemző a rendszer-szemlélet, a megkérdezés során a kölcsönhatásokat is beépíti válaszaiba.

- A vizsgált területen jártas jövőkutatónak is célszerűbb más szakértők tudását is „bérbe venni” a vizsgált téma többoldalú tárgyilagos és elfogulatlan megvilágítása érdekében.

- A matematikai módszerek – elsősorban az extrapoláció³ – mechanikus alkalmazásakor olyan előrejelzések születhetnek, amelyekről a valóság fejlődési folyamatai eltérnek. Ezért a matematikai módszerek eredményeit mindenkor célszerű szakvéleményező becslésekkel ellenőrizni.

A gyakorlatban elfogadott az a leegyszerűsített nézet, hogy a szakértői megkérdezést akkor lehet eredményesen alkalmazni, ha a vizsgálatunk tárgyáról egyáltalán nem vagy kevés információ áll rendelkezésünkre. Az előrejelzés készítéséhez szükséges információk megszerzése csak az egyik területe a szakértői megkérdezésnek. Egy másik eset, amikor az előrejelzés megbízhatóságát, valóságát a szakértőkkel bíráltatjuk el, s egy harmadik nagy terület, amikor az előrejelzések következményeire kérünk véleményt illetékes szakemberektől.

A szakértőkre alapozott prognózisok kidolgozásánál az a kérdésgyűttes, hogy *kit* tekinthetünk *szakértőnek*, illetve hogyan válasszuk ki vizsgálataink irányt adó alanyait?

A szakértők kiválasztása igen nagy gondot jelent, ugyanis ideális esetben a következő fontosabb követelményeknek kell megfelelniük: a vizsgált témában való jártasság, alkotóképesség, problémalátás, intuitív képesség, előrelátó képesség, sokoldalú szemlélet, elfogulatlanság, tárgyilagosság. Mindezek mellett szükséges a megfelelően motivált állapot (érdekeltség), belső indíték a probléma megoldására. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy igen ritka esetben egyesülnek ezek a tulajdonságok egy személyben. Így például, akinek jó a problémalátása, a logikai készsége, annak általában kisebb az intuitív-képessége. Ritka az elfogulatlanság is, hiszen sok külső vagy másodlagos tényező (akár hangulati elemek is) befolyásolják a véleményalkotást.

Grigorov, szovjet prognosztá a szakértő kompetenciájának megítélésére két mutató bevezetését tartja helyesnek:⁴

- a kompetencia „objektív” mutatóját,
- a kompetencia „szubjektív” mutatóját (másképpen önértékelését).

Az első mutatót úgy kaphatjuk meg, hogy a szakértő egy előre elkészített kérdőívet tölt ki, és ennek alapján állapítják meg a kompetenciáját. (A kérdések vonatkoznak a szakértő egészségi állapotára; tudományos minősítésére, gyakorlati tapasztalatára stb.) A szubjektív mutatót viszont úgy nyerjük, hogy a szakértő saját maga értékeli kompetenciáját az adott kérdésben aszerint, hogy mennyire szakosodott és milyenek a vizsgálandó problémára vonatkozó ismeretei.

A kapott válaszokat mennyiségileg értékelik, többnyire tízfokú skála alapján, majd kiszámítják ezek átlagait. A két mutató szorzata határozza meg a szakértő kompetenciáját.

Eredményesen használhatunk a megfelelő szakemberek kiválasztásához ankétokat, ahol értékelhetjük a jelöltek tudását és önértékelésük megbízhatóságát. Az eljárás nagymértékben hasonlít az előbbieken leírtakhoz.

Ujabb problémát vet föl a szakértői vélemények megbízhatóságának, pontosságának értékelése, amely a kiválasztás *döntő* kritériuma.

A megbízhatóság mércéje a szakember olyan előrejelzéseinek relatív gyakorisága, amikor az általa legvalószínűbbnek értékelt esemény következett be. A második ismérv pedig az egyes események valószínűségére adott becslések pontosságát jelenti.

O. Helmer a szakértők *múltbeli* tevékenységének alapján dolgozta ki az abszolút és a relatív megbízhatósági mutatókat.⁵

A mutatók kiszámítása abban az esetben lehetséges, ha a szakembereket már hosszabb ideje ismerjük és már több alkalommal kikértük a jövőre vonatkozó véleményüket, vagy legalábbis ilyen jellegű információk a rendelkezésünkre állnak.

A felsoroltak mellett még többféle módja és útja lehetséges a legjobban megfelelő szakértők megválasztásának. (Igy például a véletlenszerű, reprezentatív csoportképzés stb.) Fontos szempontként kell minden esetben az életkort is szem előtt tartani, más szóval a fiatalabb generáció képviselőit nem hagyhatjuk ki vizsgálatainkból. Őket ugyanis véleményük nyilvánításánál meggyökeresedett szokások, szakmai elfogultság, prekoncepció, egy-egy témához való túl szoros kötődés még nem korlátozza. Ezért színvonalas szakmai felkészültségüket jól egészíti ki gondolkodásuk, alkotó fantáziájuk szabadabb szárnyalása, amely egyben jól kompenzálhatja az esetleges tapasztalathiányt.

Hogyan kérdezzünk?

A kérdések összeállításakor a következő követelményeket kell szem előtt tartani, mint legfontosabbakat:

– A szakértőnek olyan kérdéseket kell feltenni, amelyek megválaszolásához valóban az ő *speciális ismeretei* szükségesek.

Nem lehet a kérdések között olyan, amelynek megválaszolására az adott szakértő nem illetékes.

– Nem lehet a szakértőkre hárítani a kérdések megfogalmazását, illetve az anyaggyűjtést.

– A kérdéseket pontosan kell megfogalmazni, nem értelmezhetők különbözőképpen, ki kell zárni a kétértelműséget, egy nyelven kell beszélni.

– A kérdések lehetőleg ne fogjanak át túl széles területet.

– Lehetőséget kell adni arra, hogy a szakértő véleményét kifejtthesse, még akkor is, ha ez nem tartozik közvetlenül a vizsgált tárgyhoz.

– Viszonylag kevésbé időigényes és egyszerűen megválaszolható kérdéseket kell megadni (az egyszerűség nem leegyszerűsítést jelent!).

Célszerű a kérdőívet – alkalmazása előtt – kipróbálni, illetve ellenőrizni, hogy helyesen állítottuk-e össze. Ez általában kétféleképpen történhet, egyrészt magát a kérdőívet véleményeztetjük, másrészt a szakértők egy részét előzetesen kikérdezzük. Vizsgálataink sora bizonyítja, hogy e két eljárás egymást kiegészítő alkalmazása volt a legeredményesebb.

A feltett *kérdések típusai* különfélék lehetnek:

- a felsorolt vélemények közül a helyes válasz bejelölése,
- időpontra vagy időintervallumra vonatkozóak,
- a felsorolt jelenség rendezése bizonyos szempontok szerint,
- rejtett célú kérdés,
- számszerű becslés valamely mennyiségre vagy valamely esemény valószínűségére,
- helyzetelemzés,
- következményelemzés,
- rangsorolás, súlyozással vagy anélkül,
- leíró választ igénylő kérdés.

Törekedni kell arra, hogy ne tegyünk föl igen nagyszámú kérdést, mert egy idő után – különösen, ha sok az azonos típusú – mechanikussá válnak a válaszok, vagy – túlzott időigényesség esetén – nem kapunk mindenről ítéletet.

Hogyan értékeljük és verifikáljuk?

A szakértői vélemények értékelésének viszonylag jól bevált módjai vannak. Szinte majdnem minden esetben az egyes megkérdezettek által adott értékek *számtani közepét*, illetve a medián (helyzeti középérték) nagyságát tekintik a csoportvéleménynek.

A mediánértékek mellett kiszámítják a kvartiliseket is (a medián által felezett helyzetet tovább felező, az egészet negyedelő értékeket), illetve a válaszok szórását.

A statisztikai értékelés hátránya, hogy a kisebbség véleménye elvész, pedig gyakran *ez bizonyul helyesnek*. Éppen ezért az átlagtól jelentősen eltérő véleményeket szükséges külön is elemezni.

A mennyiségileg nem értékelhető kérdéseket szövegesen elemezzük, illetve megkísérjük ez esetben is – ha mást nem is – a megoszlásukat számszerűsíteni.

A válaszok igazolása

Valamilyen válasz megbízhatósága döntően az alábbiaktól függ:

- a szakértők megbízhatóságának és kompetenciájának mértékétől, a válaszok jellegétől;
- azoknak az eseteknek a felismerésétől, amelyek a válaszoknak (előrejelzési értékeknek) a valóságtól való eltérését okozzák;
- az előrejelzendő terület jellegétől, dinamikájától;
- az előrejelzési időtartamtól.

A legmegbízhatóbb a már *igazolt ismeret* – valódiságának 90%-nál nagyobb a valószínűsége. A *vélemény* valódisága 30–60% között mozog, a *feltételezésé* a legkisebb, 0–30%-ig terjed.⁶ A három fokozat határait mereven nem lehet elválasztani egymástól; például a vélemény és a feltételezés megbízhatósága lehet azonos, vagy ez utóbbié magasabb, sőt elérheti az igazolt ismeret szintjét is. A vélemény és a feltételezés közötti különbség elsősorban abban van, hogy az utóbbinál nagyobb szerepe van az *intuitív* problémamegoldásnak.

Az előrejelzési és a tényleges értékek közötti eltérés okai a következők lehetnek:

- az előrejelzett értékek túlságosan pesszimisták,
- az előrejelzett értékek túlságosan optimisták,
- a jövőbeni lehetőségek nem megfelelő felmérése,
- az egyes nagytekintélyű kutató, tudós egyéni véleményének kritikátlan átvétele,
- az összefüggések pontatlan számbavétele,
- az előre meg nem határozható történelmi véletlenek,

- félrevezető, többféleképpen értelmezhető kérdésfelvetés,
- nem megfelelő szakembert választottak.

Az előrejelzendő terület jellege is hatással van a válaszok megbízhatóságára. Minél összetettebb, bonyolultabb problémát kívánunk részleteire bontva elemezni, annál nehezebb a válaszadás; ezzel szemben minél átfogóbb terület általános fejlődési vonalára kérdezzünk, a vélemények annál jobban tudják megközelíteni a valóságot. A túlzott részletekbe menő és a túl bonyolult összefüggésekre vonatkozó kérdések valóság-hű megválaszolása ritkább.

Ehhez szervesen kapcsolódik az időtényező; minél hosszabb időintervallumra vonatkozik a kérdésünk, általában annál megbízhatatlanabb választ kapunk. A válaszok megbízhatósága az idő függvényében igen különböző lehet. Ez elsősorban az előrejelzett jelenség, terület jellegétől és ennek összetettségétől függ.

A válaszok verifikálhatósága a legjobban úgy emelhető, ha minél több szakértőt vonunk be s minél több módszert kombinálva alkalmazunk, azaz sokoldalúan elemezzük az előrejelzés tárgyát. Ezt a célt szolgálja továbbá a rendszeres ellenőrzés és a szükséges korrekciók elvégzése.

A szubjektív feltételeknek társadalmiasult megjelenési formája az analógiákat ötvöző és felhasználó történelmi tapasztalat. A történelmi analógia egy kevésbé fejlett ország perspektívájára vonatkozóan keres információkat fejlődésben előbbre járó országok adatainak, eseményeinek elemzése alapján.

Ez esetben az a feltételezés, hogy a fejletlenebb ország bizonyos tendenciái hasonlóképpen fognak alakulni, mint ahogyan az a korábbiakban a fejlettebb országokban végbement. Történelmi analógia keresésére igen alkalmasak az egyes országok idősorainak közgazdasági összefüggéseiből, intézményrendszer kibontakozási feltételeiből levonható következtetések. Ennek során egy adott ország jövőjére néhány más ország, illetve a megközelítően azonos fejlődési ívbe tartozó országcsoport adataiból következtethetnek. A nemzetközi összehasonlítás módszerét gyakran az analogikus extrapoláció módszere elnevezéssel jelölik.

A történelmi analógia – attól függően, hogy számszerűen kifejezett mutatók felhasználásával hozzák megfelelési viszonyba a vizsgált objektumot más objektumokkal vagy nem – lehet kvantitatív vagy kvalitatív történelmi analógia. Eredményes következtetésekhez mindkét típusú történelmi analógia felhasználása célszerű.

Az analógia feltárása és előrejelzésre történő felhasználása a szűkebb értelemben vett tervezési tevékenység elősegítése céljából kétfajta szempontból történhet. Egyrészt a fejletlenebb ország számára pozitív perspektívát megfogalmazni, másrészt, hogy éppen a feltárt analógia alapján vonhassanak le a tervezők következtetéseket az adott ország jövőjére vonatkozó intézkedéseket illetően, ti., hogy az a tendencia, jelenség, ami a fejlettebb országban kifejlődött, az adott országban ne alakuljon ki. A jövőkutató ilyen értelemben felhívja a tervekészítők figyelmét a helyes célok és intézkedések megfogalmazására.

Ugyanakkor ajánlatos azt is szem előtt tartani, hogy a történelmi analógia korlátozott lehetőséget nyújt, egyrészt az eltérő nemzeti társadalmi-gazdasági-kulturális sajátosságok miatt (mert a fejlődéssel a társadalmi-gazdasági-kulturális fejlettségre jellemző

struktúrák más társadalmi formát vehetnek föl, minőségileg és mennyiségileg is módosulhatnak). Kétségtelen azonban az is, hogy nemcsak mikro-, hanem makroszintű összefüggések is hasonlóak lehetnek a különböző országok fejlődésében.

A különböző társadalmi berendezkedésű országok esetében az eltérő fejlődési viszonyok korlátozzák az összehasonlítást, de nem teszik lehetetlenné. A műszaki és a gazdasági élet területén számos jelenség, összefüggés nagyrészt független a termelési viszonyoktól, így ezeken a területeken a szocialista országok jövőjének alakulására következtetni lehet a fejlettebb tőkés országok adataiból.

A kulturális élet tervezése során a di- és konvergens tényezők együttes diakron elemzése adhat ismeretelméleti és világképalakítási alapot. S mivel nem szenttelen gyártási eljárások, technológiák rövid élettartamú alkalmazásáról van szó, ezért e területen fokozottabban érvényesíteni kell az egészben gondolkodó és látó szakemberek alkalmazását.

Összegzés helyett: A dolgozat megszületését az teszi indokolhatóvá, hogy tervezésünkben a bizonytalansági tényezők mértéktelenül voltak (és vannak) jelen. A „kultúra tervezése” (ha lehet ezt a terminust közgazdasági akusztikum nélkül egyáltalán használni) fogyasztói és alakítói révén primer módon hat közegében: az emberben. Éppen ezért nem tehetjük ki társadalmunkat az impressziókra és voluntarizmusra támaszkodó erők játéknak, hanem az értelem által vezérelt szubjektivitás helyes és módszereiben igazolt törekvéseihez próbált ez a kis írás adalékokat szolgáltatni – hogy minél jobban szolgálja absztrakt és ugyanakkor valóságos tárgyát: az embert.

JEGYZETEK

1. SZABÓ László: A könyvtári prognosztika és módszerei. = Könyvtári Figyelő. 1979. 5.sz. 477–487.p.
HÉBERGER Károly: A jövő könyvtárai: trendek és prognózisok. Budapest, OSZK KMK – KSH, 1977. 100 p.
2. HAUSTEIN, Heinz-Dieter: Prognoseverfahren und ihre Anwendung im Ökonomischen System des Sozialismus. = Wirtschaftswissenschaft, 1969/7. 28.p.
3. Igen sok jövőkutató szakember véleménye szerint csak egy alapvető eljárás van: az extrapolálás. Alapvető indoklásul azt hozzák föl, hogy bármilyen állítás, feltevés a jövőről a ma és a tegnap felhalmozott tudásanyagán alapszik, tehát lényegében mindig extrapolációt végzünk.
4. Idézi BESENYEI Lajos – GIDAI Erzsébet – NOVÁKY Erzsébet: Jövő kutatás, előrejelzés a gyakorlatban, Budapest, 1977. 143.p.
5. BESELEY, D. – GURVICS, G. G.: Ekszpertnü e cenki. Moszkva, Nauka, 1973.
Idézi Besenyei–Gidai–Nováky: i.m., uo.
6. HAUSTEIN, Heinz-Dieter: i.m.